

Uloga Roma iz Jugoslavije u razvoju međunarodnog romskog pokreta 1971–1981

Na temelju objavljenih izvora, dokumenata iz fonda Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije i Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, jugoslavenskog i stranog tiska te dostupne literature, u ovom radu analiziraju se ključni događaji u okviru međunarodnog romskog pokreta u razdoblju 1971–1981, njihov društveno-politički kontekst te uloga Roma iz Jugoslavije u njima. Tada su održana tri svjetska kongresa i utemeljena je Međunarodna romska unija kao prva trajna globalna romska organizacija te su se intenzivirali odnosi između Roma u svijetu i Indije. U radu se prikazuju političke aktivnosti romskih predstavnika iz različitih republika SFRJ, kao i aktivnosti istaknutog jugoslavenskog diplomata Aleša Beblera, koji je Rome podržavao u zahtjevima za priznanje statusa narodnosti u Jugoslaviji.

Počeci međunarodnog romskog pokreta

„Veliki događaj je počeo“, pisalo je na naslovnici *Vjesnika* u rujnu 1961. U Beogradu je 1. rujna 1961. započeo skup šefova država i vlada izvanblokovskih zemalja – Prva konferencija Pokreta nesvrstanih zemalja (PNZ). Izvještavalo se o plenarnim sjednicama, bilateralnim sastancima državnika i sadnji platana u Aleji mira kao simbola borbe za mir i jednakost u svijetu. No, mediji nisu zabilježili događaj koji se odvio na marginama konferencije. Indijski premijer Jawaharlal Nehru na vlastitu je inicijativu posjetio Rome u beogradskom naselju Marinkova bara, u pratnji istaknutog jugoslavenskog diplomata Aleša Beblera.¹ Nehru je učinio značajan iskorak u smjeru obnove veza između Roma i Indije 1960-ih.² Financirao je, između ostalog, antropološko-povijesno djelo izdano 1962. na engleskom jeziku *Gipsies, Forgotten Children of India*, čiji je autor Chaman Lal

¹ Veliki događaj je počeo. *Vjesnik* (Zagreb), 2. 9. 1961; ĐURIĆ 2021: 197; ACKOVIĆ 2001: 117; Nehru Met Roma in Yugoslavia. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 9 (1985), br. 1: 29-35. Iako Bebler potvrđuje Nehruov susret s Romima u Beogradu, nisu pronađeni primarni izvori koji bi potvrdili datum tog događaja, no, prema navodima Rajka Đurića, to se odvijalo upravo za vrijeme Prve konferencije nesvrstanih u beogradskom naselju Marinkova bara.

² Krajem 18. stoljeća otkriveno je indijsko podrijetlo Roma, što je dokazano lingvističkim metodama. Detaljnije o tome u: KATAVIĆ 2022: 5-21.

i koje je u Indiji, zemlji podrijetla Roma, rasplamsalo zanimanje za njih.³ Upravo su 1960-e godine bile desetljeće u kojem su nastali začeci onoga što će se preobraziti tijekom prvog Svjetskog kongresa Roma u međunarodni romski pokret. Iako su već ranije u nekim europskim zemljama djelovale romske organizacije, one su bile ograničene na lokalnu ili državnu razinu. Unatoč ranijim težnjama za međunarodnim djelovanjem (u Poljskoj i Rumunjskoj), koje su potom zaustavljene zbog Drugog svjetskog rata i Holokausta te njegovih posljedica, tek je 1960-ih došlo do nastajanja međunarodnih romskih organizacija. Prema Marushiakovoj i Popovu, „1960-ih i 1970-ih se pojavila stvarna međunarodna dimenzija romskog pokreta.“⁴ U tom razdoblju, 1965. u Parizu, utemeljen je CIT (*Comité International Tsigane*, kasnije preimenovan u *Comité International Rom*), čiji su jedni od glavnih ciljeva bili jačanje strukture različitih romskih pokreta te obrana prava Roma pri raznim nacionalnim vladama, posebno pri njemačkoj radi odgovornosti za genocid nad Romima, koji je organizirao prvi Svjetski kongres Roma.⁵ Prvi Svjetski kongres Roma bio je održan u Londonu od 8. do 12. travnja 1971. i na njemu su sudjelovali delegati iz 15 europskih zemalja. Odlazak jugoslavenske delegacije na Kongres, predvođene Slobodanom Berberskim⁶, podržala je Savezna konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SK SSRNJ). Uz Berberskog, izabranog predsjednika prvog Kongresa, u delegaciji su bili Nusret Sehar iz Prizrena i Abdi Faik⁷ iz Skopja koji su izvijestili kako je u radu prvog Kongresa

³ KENRICK 2004: 89; TREHAN 2017: 11-26.

⁴ KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 15-16, 66-68; BARANY 2002: 258; MARUSHIAKOVA I POPOV 2021: 1012-1014.

⁵ Svjetske kongrese Roma, od 1978. nadalje, organizirala je Međunarodna romska unija (IRU – *International Romani Union*, na romskom *Romani Internationalno Jekhethanibe*), osnovana netom prije održavanja Drugog svjetskog kongresa Roma 1978. u Ženevi i izrasla iz već postojeće organizacije CIT (*Comité International Tsigane*) koja je organizirala prvi Svjetski kongres Roma. Acton i Klimova te Barany navode da je CIT osnovan 1965, dok Liégeois navodi da se od 1965. ujedinjuje grupa oko Vanka Roude koja se od 1967. naziva CIT. Na prvom Svjetskom kongresu Roma CIT je preimenovan u CIR (*Comité International Rom*), a u njegovu članstvu bio je i Abdi Faik iz Jugoslavije. Međunarodna romska unija prva je trajna globalna romska organizacija, nastala nakon više pokušaja osnivanja romskih organizacija koje bi djelovale na široj razini. Taj je proces započeo još u prvoj polovini 20. stoljeća, no bio je zaustavljen u vrijeme Drugog svjetskog rata i više od desetljeća nakon njegova završetka. ACTON i KLIMOVÁ 2001: 158; KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 15-16, 66-68; BARANY 2002: 258; LIÉGEOIS 1975: 301-302, 306.

⁶ Slobodan Berberski (1919–1989), sudionik NOB-a od 1941, član CK SKJ. Jedna od vodećih ličnosti međunarodnog romskog pokreta. Objavio više od 10 knjiga poezije, a djela su mu prevedena na nekoliko jezika. Predvodio je jugoslavensku delegaciju Roma na prvom Svjetskom kongresu Roma, gdje je postao i izabrani predsjednik Kongresa.

⁷ Abdi Faik (1937–2016), osnivač kulturnog društva „Pralipe“ (Bratstvo) u Skopju 1948. Zastupnik u Sobraanju, makedonskom parlamentu 1969–1974. Sudionik prvog Svjetskog kongresa Roma na kojem je izabran za tajnika Komisije za obrazovanje. Ponovno zastupnik u Sobraanju u dvama mandatima 1991–1998. Osnivač romske političke stranke PCERM (*Partija za Celosna Emancipacija na Romite od Makedonija*) u kolovožu 1990.

„manifestovan odlučan otpor prema svakoj mogućoj blokovskoj politici“, što je i bilo u skladu s tadašnjom jugoslavenskom vanjskom politikom nesvrstanosti. Berberski je iznio svoje viđenje mogućnosti promjene položaja Roma na svjetskoj razini, a presudnim je smatrao rješavanje pitanja Roma u Jugoslaviji jer su Romi iz Jugoslavije imali širi utjecaj u međunarodnim okvirima. Zagovarao je „zajedničku borbu Roma istoka i zapada“.⁸ Međunarodni romski pokret imao je baš takav, ujedinjujući karakter, spajao je Rome s istoka i zapada, s objiju strana „Željezne zavjese“. Brojnost Roma u Jugoslaviji⁹ i podrška države dala im je prednost u odnosu na druge zemlje. I dok su Romi iz Jugoslavije i Mađarske na kongresima sudjelovali kao službeni predstavnici Roma iz svojih zemalja te dobivali podršku države, Romi iz nekih istočnih zemalja, poput Bugarske, Rumunjske i Čehoslovačke, na kongrese su dolazili samoinicijativno, bez podrške vlasti. Čini se da Romi iz zapadne Europe (Velike Britanije, Švicarske i zapadne Njemačke) nisu imali otvorenu podršku država. Oni su nastojali iskoristiti održavanje kongresa u vlastitim zemljama radi postizanja međunarodne vidljivosti problema s kojima su se suočavali u svojim sredinama.¹⁰

Prvi je Kongres kao središnje ciljeve iznio ujedinjenje i aktivaciju Roma te njihovu emancipaciju. Berberski je, govoreći kao predsjednik prvog Kongresa, ustvrdio da put prema ostvarenju tih ciljeva nije zadan, već se o njegovu razvoju

⁸ Župančić primio delegaciju Roma. *Vjesnik* (Zagreb), 7. 4. 1971, 4; D. S. KENRICK, The World Roma Congress. *Journal of the Gypsy Lore Society* (Edinburgh) L (1971): 108; Kongres Roma u Londonu. *Vjesnik* (Zagreb), 9. 4. 1971; Mihailo MLADENOVIĆ, Zastava sa crvenim točkom. *Ilustrovana politika* (Beograd), 4. 5. 1971, 26-27; Muzej romske kulture, Informacija o radu prvog Svetskog kongresa Roma u Londonu, dokument bez broja, 16. 4. 1971.

⁹ Postoji raskorak između popisanog i stvarnog broja Roma, što je vidljivo iz usporedbe rezultata popisa stanovništva i provedenih istraživanja. Mnogi Romi izjašnjavaju se kao pripadnici drugih naroda zbog straha od diskriminacije. Na popisu stanovništva 1971. u SFRJ je zabilježeno 78 485 Roma, a 1981. 168 197 Roma. Postoje različite neslužbene procjene; tako prema izvješću koje je tajnik Međunarodne romske unije Puxon dao UN-u 1977, pola svih Roma u svijetu bilo je nastanjeno u istočnoj Europi, od toga najviše u Jugoslaviji, gdje je živjelo čak 746 000 Roma. Prema Zoltanu Baranyju, kasnih 1980-ih u Rumunjskoj živjelo je najviše Roma na svijetu (1 000 000), zatim u Jugoslaviji (850 000), Čehoslovačkoj (600 000), Bugarskoj (575 000) i Mađarskoj (500 000). Ako, pak, uzmemo u obzir rezultate popisa stanovništva provedenih 1980-ih, Jugoslavija je po broju Roma iza Rumunjske, Bugarske, Mađarske i Čehoslovačke. GRABELJŠEK 1994: 13; BARANY 2002: 126; Nehru Met Roma in Yugoslavia. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 9/1 (1985): 32.

¹⁰ Tako je tijekom prvog Kongresa u Londonu 1971. dobivena međunarodna podrška borbi za prava Roma u Britaniji. Sudionici Kongresa komemorirali su troje djece koja su izgorjela u karavani za vrijeme deložacije te su u Walsall kraj Birminghama protestirali u policijskoj postaji. Drugi Kongres u Ženevi bio je usmjeren na uklanjanje rasne diskriminacije u Švicarskoj, dok je treći Kongres u Göttingenu bio usmjeren na učvršćenje pozicije organizacije koju je tada predvodio Romani Rose – *Verband Deutscher Sinti* (Udruga njemačkih Sinta). BARANY 2002: 151; ACTON I KLIMOVÁ 2001: 160; D. S. KENRICK, The World Roma Congress. *Journal of the Gypsy Lore Society* (Edinburgh) L (1971): 104-105.

tek treba raspraviti. „Imat će pečat naše osobnosti, bit će to ‘amaro Romano drom’, naš romski put“ – izjavio je Berberski.¹¹ Na Kongresu donesen je niz odluka. Između ostalog, odluka o plavo-zelenoj zastavi Roma s crvenim kotačem, zatim je kao službena himna Kongresa usvojena tradicionalna romska melodija *Delem, delem*, koja je kasnije prihvaćena kao himna svih Roma. Prvi dan Kongresa, 8. travnja, proglašen je međunarodnim praznikom Roma te je priznata važnost romskog jezika i njegova sve šireg korištenja, uz daljnji rad na standardizaciji romskog jezika. Odluka Kongresa bila je i ta da je jedino ime kojim će se koristiti za svoje pripadnike – Rom.¹²

U novinskom članku simboličnog naziva „Rođenje“, objavljenom 1972. u listu *Borba*, Berberski je sumirao značenje londonskog Kongresa: „Na današnji dan, prije godinu dana, održan je prvi svjetski kongres Roma u Londonu i odlučeno je da 8. aprila, dan početka rada kongresa, bude proglašen svjetskim praznikom Roma. To je rođendan našeg naroda. Tog dana stupili smo na povijesnu pozornicu sa koje nas nitko više neće uspjeti prognati. ... Postali smo svjesni sebe, svog položaja u društvu, svojih mogućnosti za samopotvrđivanje, za nalaženje i svog ljudskog mjesta pod suncem.“¹³

Rom traži mjesto pod suncem, naziv je inicijative beogradskih Roma za političku emancipaciju Roma započete krajem 1960-ih, čiji je jedan od predvodnika bio Berberski.¹⁴ Dvije godine prije održavanja Prvog kongresa, 1. lipnja 1969, u

¹¹ Grattan PUXON, The First World Romani Congress. *Race Today* 3/6 (1971): 192.

¹² D. S. KENRICK, The World Roma Congress. *Journal of the Gypsy Lore Society* (Edinburgh) L (1971): 108. Muzej romske kulture u Beogradu, Informacija o radu Prvog svetskog kongresa Roma, 16. 4. 1971. Grattan PUXON, The First World Romani Congress. *Race Today* 3 (1971), br. 6: 192-199. Iako Donald Kenrick u svojem izvještaju s Kongresa tvrdi kako je bilo zaključeno da je zastava plavo-zelene boje kojoj mogu biti dodani crveni kotač, vatra ili tanka linija, Berberski tvrdi da je Jan Cibula na Kongresu predložio plavo-zelenu zastavu (simboli neba i šuma i livada) s velikim crvenim kotačem, simbolom stradanja Roma i lutanja. Berberski također u izvještaju s prvog Svjetskog kongresa Roma navodi da je Zaključak Kongresa bio: „Kongres je verificovao zastavu nacionalne grupacije Roma, koja je trobojna (horizontalni položaj): gornji deo – plavo, simboliše nebo; donji deo – zeleno, simbol šume i poljane: u srednjem delu zastave, preko plave i zelene boje točak crvene boje, što simbolizuje nomadu (točak) i krv uništavanih Roma tokom vekova (crvena boja). ... Kako u SFRJ postoji i zakon o načinu korišćenja zastava narodnosti, to će i Romi u Jugoslaviji koristiti svoju zastava zavisno od tih zakonskih odredbi.“ Vidi i: Mihailo MLADENović, Zastava sa crvenim točkom. *Ilustrovana politika* (Beograd), 4. 5. 1971, 26-27.

¹³ Slobodan BERBERSKI, Rođenje, prilog Slobodana Berberskog u povodu praznika Roma. *Borba* (Zagreb), 8. 4. 1972.

¹⁴ Inicijativa je dobila naziv prema knjizi Rajka Đurića *Rom traži mjesto pod suncem*, objavljenoj 1969. Rajko Đurić (1947–2020), doktor znanosti u području sociologije. Autor više od 30 književnih, publicističkih i znanstvenih djela. Od 1972. do 1991. novinar lista *Politika*. Stručni suradnik na filmovima *Skupljači perja* i *Dom za vešanje*. Bio je glavni tajnik, a zatim i predsjednik Svjetskog kongresa Roma (od 1990) te poslanik Narodne skupštine Srbije. ACKOVIĆ 2009: 303-304.

Beogradu je osnovano Rom – društvo za prosvetu, nauku, kulturu i socijalna pitanja s Berberskim kao predsjednikom.¹⁵ Osnivanje te organizacije bilo je najavljeno nekoliko mjeseci ranije u beogradskim *Nedeljnim novostima*. Berberski je tada u članku „Nismo Cigani već nacija“ nagovijestio ono što će kasnije postati važno i unutar međunarodnog romskog pokreta – zahtjev za upotrebom termina Romi umjesto Cigani, uz objašnjenje kako potonji naziv ima podrugljivo i degradirajuće značenje te nastojanje za nacionalnim konstituiranjem Roma. U tom je kontekstu na Osnivačkoj skupštini Društva „Rom“ u Beogradu naglasio potrebu službenog priznanja Roma kao narodnosti.¹⁶

Pitanje ustavno-pravnog statusa Roma bilo je 1970-ih i 1980-ih jedna od ključnih političkih tema za Rome u Jugoslaviji. Prema Poultonu, u jugoslavenskim republikama postojao je troslojni sustav: *narodi - narodnosti - ostale etničke grupe*. Romi nisu imali ustavni status narodnosti u republikama i pokrajinama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). U Ustavu SFRJ iz 1974. spominju se samo narodi i narodnosti, dok se termin etničke grupe navodi u nekim republičkim i pokrajinskim ustavima (osim SR BiH i SR Crne Gore, u čijim se ustavima pojam etničke grupe ne navodi). Termin etničke grupe bio je poprilično nejasan, ustavno nedefiniran i, pretpostavlja se, odnosio se na Rome, Židove i Vlahe. Jedini Ustav iz kojeg proizlazi da su etničke grupe ravnopravne s ostalim etničkim kategorijama jest makedonski Ustav.¹⁷ Romi u Jugoslaviji tražili su priznanje statusa narodnosti jer smatrali su, time bi se, kao i ispunjenjem kolektivnih prava, njihov društveni status poboljšao. Naime, položaj Roma u socijalističkoj Jugoslaviji bio je opterećen teškim uvjetima stanovanja, visokom stopom nezaposlenosti, ranim odustajanjem od osnovnog obrazovanja, lošijim zdravstvenim

¹⁵ Nekoliko godina kasnije, 1972, Kulturno-umetničko društvo „Iba Ademović“, nastalo nakon Drugog svjetskog rata, preimenovano je u Društvo za nauku, kulturu i socijalna pitanja „Rom“. Predsjednik niškog Društva „Rom“ bio je Sait Balić. Pokret se širio te je sedamdesetih godina u SR Srbiji formiran i Savez društava Roma, koji je okupljao veći broj romskih organizacija na republičkoj razini. U SR Hrvatskoj je pod utjecajem ovih dviju organizacija početkom 1980-ih osnovana prva romska organizacija u Hrvatskoj, kulturno-prosvjetno Društvo „Rom“ u Zagrebu. Članovi ovih organizacija, aktivnih na razini Jugoslavije, ujedno su sudjelovali u međunarodnom romskom pokretu. Više o ovome: JAŠIĆ 2001: 29-30; B. S., Osniva se Društvo Roma. *Večernji list* (Zagreb), 27. 11. 1980, 7; J. H., Osnovano Društvo „Rom“. *Vjesnik* (Zagreb), 23. 2. 1981, 6.

¹⁶ Jovan KESAR, Nismo Cigani već nacija. *Nedeljne novosti* (Beograd), 2. 3. 1969, 5; Jovan KESAR, Spasoje UBAVIĆ, Rom traži mesto pod suncem. *Nedeljne novosti* (Beograd), 9. 3. 1969, 5; M. G., U Beogradu osnovano Društvo „Rom“: „Narod bez prošlosti“ dobiva budućnost. *Borba* (Zagreb), 2. 6. 1969; Drago TOVIĆ, Rađanje Roma: u našoj zemlji počelo je organiziranje narodnosti koju smo dosad zvali Ciganima. *Vjesnik u srijedu* (Zagreb), 18. 6. 1969, 5.

¹⁷ Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), HR-HDA-1224, Politička škola Saveza komunista Jugoslavije „Josip Broz Tito“ (dalje: PŠSKJJBT), 2. 1. Jednogodišnji obrazovni programi (Generacije I-XV) Acković, Dragoljub. *Od parija do nacije*. Beograd, 1984, 33; POULTON 1991: 5; BARANY 2002: 116; Budislav VUKAS 1978: 53-54; PAPO HUTINEC 2022: 101.

i socijalnim položajem te nedovoljnom uključenošću u društveno-politički život. Unatoč tome što je jugoslavenska vlast davala podršku romskoj političkoj eliti, jamčila kulturna prava te što je zapošljavanje bilo dostupnije, većina Roma živjela je u nepovoljnom položaju. I zagovornici priznavanja njihova ustavnog statusa narodnosti smatrali su da će priznavanje statusa narodnosti predstavljati „podlogu da se brže, cjelovitije i odlučnije pristupi socijalnoj integraciji, nacionalnoj afirmaciji i općeljudskoj emancipaciji Roma“, kako je rekao Marinko Gruić, član Predsjedništva Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RK SSRNH), član Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske i direktor *Vjesnika*, na sjednici Odbora RK SSRNH za međunacionalne odnose.¹⁸ Prema njima, Romi su politička, obrazovna i druga prava mogli ostvariti tek kao priznata narodnost. Ustavno-pravni status Roma bio je aktualiziran i na *Lipovljanskim susretima* 1982, kulturnoj manifestaciji naroda i narodnosti Jugoslavije. „Prava etničkog kolektiviteta što se tiče Roma, još su prilično sporna, i u teoriji i u praksi... nužno je napraviti odlučan i radikalna zaokret“, rekao je također Gruić, ovoga puta u Lipovljanima 1982. na okruglom stolu *Društveni položaj Roma*, tražeći pritom priznanje statusa narodnosti Romima kako bi ostvarivali kolektivna prava koja iz tog statusa proizlaze.¹⁹

Romske aktiviste je u zahtjevu za stjecanje statusa narodnosti podržavao i Aleš Bebler²⁰. Kao izvrstan poznavatelj povijesti, politike i kulture Indije i azijskih civilizacija, zainteresirao se za podrijetlo europskih Roma i statusa Roma u Jugoslaviji. Osobno je poznao Indiru Gandhi i bio član arbitrarnog suda, izabran od Indije, u indijsko-pakistanskom sporu.²¹ Bebler u svojem poznatom pismu upućenom

¹⁸ M. J., Romima status narodnosti. *Vjesnik* (Zagreb), 28. 6. 1984, 14; Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), AJ-142, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (dalje: SSRNJ), A-290, Informacija o aktualnim pitanjima položaja Roma Savezne konferencije SSRNJ, 25. 7. 1980; SARDELIĆ 2016: 100.

¹⁹ HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.8.15.10. Lipovljanski susreti, Stenografski zapisnik okruglog stola s temom „Društveni položaj Roma“, održanog u okviru *Lipovljanskih susreta* '82 u Lipovljanima 28. 8. 1982; M. J., Priznati Romima status narodnosti. *Vjesnik* (Zagreb), 29. 8. 1982, 1-2.

²⁰ Aleš Bebler (1907–1981), studirao u Ljubljani te doktorirao pravne znanosti na pariškoj Sorbonni 1930. Član SKOJ-a od 1927, član KPJ od 1929. Dobrovoljac Španjolskoga građanskog rata. U Drugom svjetskom ratu načelnik GŠ Slovenije, član Slovenskog narodnooslobodilnog sveta (SNOS-a) i AVNOJ-a. Nositelj Ordena narodnog heroja, Spomenice 1941. i brojnih drugih odlikovanja. Ministar financija u prvoj Vladi Slovenije. Zamjenik saveznog ministra vanjskih poslova. Od 1949. do 1952. stalni predstavnik FNRJ pri UN-u i stalni predstavnik u Vijeću sigurnosti UN-a. Bebler je jedan od utemeljitelja jugoslavenske diplomacije nakon 1945. Član jugoslavenske delegacije na Pariškoj mirovnoj konferenciji. Sudjelovao u pripremi London-skog memoranduma (1954). Veleposlanik Jugoslavije u Francuskoj (1955–1957) i Indoneziji (1961–1963). Godine 1965. Opća skupština UN-a imenovala ga je za jednog od trojice članova Arbitražnog suda u indijsko-pakistanskom sporu. Bio je predsjednik Svjetske federacije Društava za Ujedinjene narode (WFUN-a). Sudac prvog saveznog Ustavnog suda. Član Savjeta federacije. Ekološki aktivist.

²¹ BEBLER 2004: 161, 165.

predsjedništvu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), u prosincu 1978. traži priznavanje statusa narodnosti Romima. Njegova argumentacija počiva na trima točkama koje se tiču položaja Roma u Jugoslaviji kao *socijalnog, političkog* i *međunarodnog* pitanja. Socijalna dimenzija položaja Roma odnosi se na činjenicu da oni „svojom velikom većinom spadaju u najsiromašniji deo našeg stanovništva“. Bebler je potom obrazložio kako Romi žive u lošim stambenim uvjetima, lošeg su zdravstvenog stanja te im je niska stopa zaposlenosti i razina obrazovanja. Teza o Romima kao političkom pitanju odnosi se na temelj cjelokupnog djelovanja, osnovnu ideju koja prožima jugoslavensko društvo, a to je bratstvo i jedinstvo. On ističe da bratstvo i jedinstvo preneseno u pravni okvir znači ravnopravnost jugoslavenskih naroda i narodnosti. Međunarodna je dimenzija položaja Roma, prema Bebleru, dvostruka. Prvo, tvrdio je da je položaj Roma u Jugoslaviji značajan za odnose Jugoslavije s Indijom jer su Romi podrijetlom iz Indije i stoga su indijska nacionalna manjina. Drugo, Bebler je smatrao da se Romi iz Jugoslavije ističu po svojoj brojnosti te da su „relativno obrazovani, politički aktivni i afirmirani u javnom životu“ i, prema tome, imaju važnu ulogu u međunarodnom kontekstu. Beblerov prijedlog „cjelovitog rješenja pitanja Roma“ jest priznanje statusa narodnosti Romima u Jugoslaviji. Uzimajući u obzir postojeće siromaštvo i nejednakosti, on ujedno predlaže priznanje statusa „nerazvijene narodnosti Romima“, na temelju čega bi se mogle primjenjivati „posebne metode“ razvijene u suradnji s Romima.²² Dragoljub Acković²³ je nepriznavanje statusa narodnosti Romima također prepoznao kao problem, no nije se slagao s idejom priznavanja statusa „nerazvijene“ narodnosti Romima, smatrao je „ustavno-pravno neprihvatljivom i praktično neostvarljivom“.²⁴ Acković je u svojim analizama 1980-ih iznosio tezu prema kojoj Romi nemaju status narodnosti u Jugoslaviji, no trebali bi ga ostvarivati u skladu s politikom pune ravnopravnosti naroda i narodnosti.²⁵ Iako je u Jugoslaviji postojalo nekoliko inicijativa čiji je cilj bio priznavanje statusa narodnosti Romima, one nisu rezultirale uspjehom i romske zajednice su 1990-e

²² ACKOVIĆ 2001: 117-118.

²³ Dragoljub Acković (1952–), etnolog, književnik, doktor romologije i političar. Sudionik trećeg Svjetskog kongresa Roma i Festivala kulture Roma 1983. u Chandigarhu. Bio je potpredsjednik Saveza društava Roma Srbije. Diplomirao na Fakultetu političkih znanosti u Beogradu i Filozofskom fakultetu na Odsjeku za etnologiju. Doktorirao na Fakultetu za mir UN-a. Osnivač i direktor Muzeja romske kulture u Beogradu. Autor brojnih knjiga i članaka. Od 2012. do 2020. zamjenik direktora Kancelarije za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije. Od 2020. narodni poslanik u Narodnoj skupštini Republike Srbije.

²⁴ HR-HDA, HR-HDA-1224, PŠSKJBT, 2. 1. Jednogodišnji obrazovni programi (Generacije I-XV) Acković, Dragoljub. *Od parija do nacije*. Beograd, 1984, 31-34, 38-39. Navedeno djelo je Ackovićev završni rad koji je napisao u sklopu jednogodišnjeg programa Političke škole Saveza komunista Jugoslavije „Josip Broz Tito“ pod mentorstvom Ivice Račana.

²⁵ ACKOVIĆ 2001: 208-213.

dočekale u drukčijem društvenom kontekstu i u novim pravno-političkim okvirima, tj. u pojedinim državama nastalima raspadom Jugoslavije.²⁶

Obnovljene veze između Roma i Indije

Jedna od ključnih ličnosti za razvoj odnosa između Indije i Roma bio je Weer Rajendra Rishi, lingvist, istraživač i prevoditelj iz Punjaba, ravnatelj Indijskog instituta romskih studija, utemeljenog 1973, autor *Punjab hipoteze*, prema kojoj Romi izvorno potječu iz Punjaba (regija Indijskog potkontinenta). Počasni predsjednik Međunarodne romske unije, koji je održavao bliske kontakte s romskim aktivistima iz različitih zemalja, bio je i sudionikom londonskog kongresa nakon kojeg je 1976 održan Prvi festival kulture Roma u Chandigarhu, u Indiji. Taj je Festival organiziran pod okriljem Indijskog instituta romskih studija i uz vodstvo W. R. Rishija. Na njemu su se okupili Romi iz cijelog svijeta, a najveći broj došao je s Balkana, iz Skandinavije i SSSR-a.²⁷ U delegaciji Jugoslavije, između ostalih, sudjelovali su Šaip Jusuf²⁸ i Iliaz Šaban iz Makedonije te Rajko Đurić iz Srbije. Esma Redžepova pritom je neslužbeno okrunjena kao kraljica romske glazbe.²⁹ Na inicijativu premijerke Indire Gandhi, s njom su se u Delhiju susreli sudionici Festivala, a u ostvarenju susreta posredovao je i Savezni sekretarijat za inostrane poslove (SSIP), pri čemu je bitnu ulogu odigrao odnos između Jugoslavije i Indije, vodećih zemalja PNZ-a.³⁰ Tom je prilikom Gandhi izrazila poštovanje prema Romima:

Uvijek sam se divila i zanimala za Rome, od svog djetinjstva, i zato, kad sam vidjela da ste u Indiji, zamolila sam gospodina Sharmu da mi omogući

²⁶ Sredinom 1989. Rajko Đurić, glavni tajnik Svjetskog kongresa Roma, uputio je Predsjedništvu SFRJ prijedlog da se Romima u svim republikama i pokrajinama utvrdi status narodnosti. U (Socijalističkoj Republici Hrvatskoj) SRH je 1982. Odbor za međunacionalne odnose RK SSRNH donio zaključak da se za Rome ustanovi status narodnosti te da će se on uputiti Predsjedništvu RK SSRNH. M. TOTH, Romima status narodnosti. *Vjesnik* (Zagreb), 4. 12. 1982, 5; M. J., Romima status narodnosti. *Vjesnik* (Zagreb), 28. 6. 1984, 14; HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.8.15.11.3.4. Rusini i Ukrajinci, Prijedlog Svetskog kongresa Roma Predsjedništvu SFRJ, 30. 5. 1989; ACKOVIĆ 2001: 210.

²⁷ TREHAN 2017: 12-13.

²⁸ Šaip Jusuf (1933–2010), profesor tjelesne i zdravstvene kulture. Sudionik jugoslavenske delegacije na svjetskim kongresima Roma te član Međunarodne romske unije. Sudionik sjednice Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina u kolovozu 1977. na kojoj je usvojena UN-ova Rezolucija. Suautor, s Krume Kepeskim, prve gramatike romskog jezika *Romani gramatika*, izdane 1980. u Skopju. Preveo je knjigu *Mi smo Titovi, Tito je naš* na romski jezik (*Amen sam e Titoeske, O Tito si amaro*), koju je izdala izdavačka kuća Univerzum iz Ljubljane 1978. Na predstavljanju knjige u Ljubljani sudjelovali su Aleš Bebler, Sait Balić, Grattan Puxon i drugi uglednici. I. Š., *Mi smo Titovi, Tito je naš*. *Vjesnik* (Zagreb), 21. 12. 1978, 15.

²⁹ KENRICK 2004: 91; SILVERMAN 2012: 211.

³⁰ MARUSHIAKOVA I POPOV 2005: 440-441.

susret s vama. ... Upućujem vam svoje dobre želje i hvala vam što ste došli u Indiju i obnovili ove stare veze.³¹

Drugi svjetski festival kulture Roma bio je održan u listopadu 1983. u Chandigarhu. Kao predstavnici Roma iz Jugoslavije na Festivalu su sudjelovali Romi iz svih republika i pokrajina, Sait Balić³² iz Srbije kao predsjednik Međunarodne romske unije (IRU) te Sami Ališan³³ i Neđatin Kamberovski³⁴ izabrani u Odboru za međunacionalne odnose RK SSRNH kao delegati iz Hrvatske, „aktivisti Kulturno-prosvjetnog društva *Rom* SRH, nekvalificirani radnici u *M. Badelu*, članovi SKJ i omladinski aktivisti“. Drugi festival u Chandigarhu svečano je otvorila premijerka Gandhi, pritom održavši svoj čuveni govor kojim je pokazala učvršćivanje veza između Indije i Roma i još otvorenije nego ranije podcrtala činjenicu da je Indija pradomovina Roma:

Dobrodošli u Baro Than Roma ... Zašto sam ovdje? Jer osjećam srodstvo s Romima. Oduvijek sam se divila njihovoj ljubavi prema avanturi, njihovoj bliskosti s prirodom i prije svega, njihovoj čvrstini i izdržljivosti. ... Današnji Romi zadržali su svoj identitet i zaista su ga oživjeli. No, oni su se također integrirali u društva u kojima danas žive i oni su prednost za zemlje kojima pripadaju, dodajući im boje, spontanost i životni polet. U različitim zemljama nazivaju ih različitim imenima. Oni su međunarodna zajednica u pravom smislu i stoga su idealni kako bi pomogli u postizanju međunarodnog razumijevanja i svjetskog mira. Nakon Prvog svjetskog kongresa Roma u Londonu 1971. Romi su postali svjesniji svojeg posebnog identiteta i posebne uloge. ... Prikladno je to što se Kongres održava ovdje, jer su Romi povezani s Punjabom. Kultura Roma je upila značajke mnogih zemalja i ljudi i ona zadržava uspomene na elemente indijske civilizacije. ...

³¹ W. R. RISHI, Roma – A Study. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 7/2 (1983): 7.

³² Sait Balić (1932–1998), jedan od pionira međunarodnog romskog pokreta. Prvi predsjednik Društva „Rom“ iz Niša, osnovanog 1972, te prvi predsjednik Saveza društava Roma SR Srbije, osnovanog 1979. Sudjelovao je u osnivanju niza društava „Rom“ u Srbiji i šire. Godine 1974. pokrenuo prvu Smotru kulturnih dostignuća Roma održanu u Nišu, značajnu ne samo za Rome u Srbiji nego i u cijeloj Jugoslaviji. Bio je član Saveza komunista i Komisije za međunacionalne odnose pri Socijalističkom savezu radnog naroda Srbije te predsjednik Međunarodne romske unije 1981–1990, izabran na trećem Svjetskom kongresu Roma.

³³ Sami Ališan (1950–2012), sudionik Festivala kulture Roma u Chandigarhu u Indiji 1983. kao predstavnik Društva „Rom“ iz Zagreba. Izabran za člana Vijeća romske nacionalne manjine Grada Zagreba 2003. i 2011. Bio je član Islamske zajednice u Hrvatskoj, izabran u Medžlis islamske zajednice Zagreb.

³⁴ Neđatin Kamberovski (1955–), sudionik trećeg Svjetskog kongresa Roma te Festivala kulture Roma u Chandigarhu u Indiji 1983. kao predstavnik Društva „Rom“ iz Zagreba. Predsjednik Vijeća romske nacionalne manjine Grada Zagreba u trima mandatima, član Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje 2013–2020.

Upre Roma! Roma Zindabad !! Sastipe !!! (Ustanite Romi! Želim Romima dug život !! U zdravlje!!!).³⁵

Za vrijeme Drugog svjetskog festivala kulture Roma, kao popratna aktivnost, organiziran je i događaj na Sveučilištu u Chandigarhu u sklopu kojeg je Sait Balić održao predavanje pred studentima i profesorima o Romima kao dijaspori Indije. Iskoristio je tu priliku kako bi naglasio potrebu jačanja odnosa matične države Indije i romskog naroda kao njezine dijaspore. Pritom se nije zadržavao samo na naglašavanju aspekta kulturne suradnje, nego je u svojim očekivanjima išao i šire od toga – tražio je političku potporu Indije i sklapanje bilateralnih ugovora između Republike Indije i država u kojima žive Romi kako bi im se osigurao status etničke manjine. Balić je tada rekao:

Zato vam se i obraćam vrlo iskreno i direktno. Romima je potrebna zaštita Republike Indije. Romima u svetu potrebna je pre svega politička namera i plan u domenu očuvanja i jačanja odnosa matične države Indije i romskog naroda kao dijaspore Indije. ... Pripadnici indijske dijaspore, Romi, uglavnom su nedovoljno integrisani u društva zemalja u kojima sada žive. Iako tamo živimo više vekova, mi nismo dovoljno zastupljeni u institucijama sistema tih zemalja. Iako zauzimamo značajne prostora i pozicije u kulturnom segmentu tih država, tu poziciju ne prati i političko predstavljanje u institucijama sistema kako na centralnim tako i na lokalnim nivoima vlasti. ... Republika Indija kao matična država treba da bude trajno zainteresovana da se romska nacionalna zajednica u svakoj zemlji slobodno razvija i da u praksi, bez obzira na svoju brojnost, uživa sva individualna i kolektivna prava. Potrebni su nam i bilateralni međunarodni ugovori koji bi pravno osigurali status etničke manjine u državama u kojima nas ima više. U nekim državama u Evropi pravo Roma kao nacionalne manjine se krije i osporava. ... Političko opredeljenje i odluka Republike Indije kao matične države svih njenih naroda koji žive u inostranstvu, dovelo bi do pozitivnih razvojnih promena u smislu: ... poboljšanja političkog i ekonomskog položaja romske dijaspore u celoj Evropi i naročito u zemljama u kojima Romi žive u većem broju; jačanja svesti i prestanka diskriminacije u međunarodnoj i domaćoj javnosti o značaju Roma kao dijaspore Republike Indije...³⁶

Razdoblje između dvaju festivala kulture Roma, održanih 1976. i 1983, bilo je obilježeno kulminacijom odnosa između Roma i Indije (*Baro Thān*, kako su

³⁵ HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.8.15.11.3.4. Rusini i Ukrajinci, Dopis od RK SSRNH za Koordinacioni odbor za društvene organizacije i udruženja građana RK SSRNH, 10. 10. 1983; Dobrodošli u Barothan. *Čhavrikano lil* (Gornji Milanovac), 1. 9. 1985, 13; Indira GANDHI, I Feel Kinship with the Roma People. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 8/1-2 (1984): 1-2.

³⁶ BALIĆ 2003: 75-79.

nazivali Indiju, u prijevodu *zemlja predaka*). Otkrivanje indijskih korijena i obnova veza s pradomovinom Indijom utjecalo je na romske zajednice u Jugoslaviji. Posebno se to odnosilo na glazbu i odijevanje, u koje su uneseni elementi indijske kulture. Američka spisateljica Isabel Fonseca, koja je ranih 1990-ih provela četiri godine putujući istočnom Europom posjećujući Rome te istražujući njihove običaje, kulturu i povijest, o čemu je napisala popularnu knjigu *Sahranite me uspravno*, prisutnost romsko-hinduskog identiteta opisala je iznoseći sjećanje na posjet Šaipu Jusufu u Skopju, u čijoj su se kući nalazili kipići indijskih bogova i božica poput Ganeše i Kali te indijska zastava i fotografije Indire Gandhi.³⁷

U tom razdoblju bile su stvorene i mnogostruke veze između Roma i Indije na razini diplomacije.³⁸ Jedan od značajnijih poteza u tom kontekstu bila je podrška u procesu usvajanja Rezolucije Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Ujedinjenih naroda (UN) 1977, prvog dokumenta UN-a o Romima³⁹, kao i potpora Indije u procesu dobivanja savjetodavnog statusa Međunarodne romske unije u Gospodarskom i socijalnom vijeću UN-a (ECOSOC). Osim toga, Indija je 1970-ih i 1980-ih financirala važna jezična i povijesna istraživanja o podrijetlu Roma, Rishijev institut i njegove aktivnosti usmjerene na osnaživanje veza s Romima, u okvirima političkih interesa Indije. A ti su se okviri uglavnom zadržali na pitanjima kulture, dok je odgovor na zahtjeve Roma u sferi politike gotovo izostao.⁴⁰ Službeno priznanje Roma kao indijske dijasporne, kao ni status Indije kao matične države Roma, nije se ostvarilo. Riječima Grattana Puxona, sudionika međunarodnog romskog pokreta, „nikakva politička aktivnost nije uslijedila nakon prva dva festivala u Indiji i susreta s Indiom Gandhi.“⁴¹ Započelo je razdoblje u kojem su, u godinama nakon smrti Indire Gandhi, tj. u drugoj polovini 1980-ih, odnosi između Indije i Roma utihnuli.

³⁷ FONSECA 2005: 125-126.

³⁸ Indijski diplomati u zemljama u kojima žive Romi posjećivali su romske zajednice te je tako veleposlanik Indije u Jugoslaviji P. N. Menon posjetio Skopje 23. 10. 1974. SHASHI 2006: 266; KENRICK 2004: 89.

³⁹ Među organizacijama na međunarodnoj razini, prvo se počelo zanimati za položaj Roma Vijeće Europe od kraja 1960-ih, kada su usvojene prve preporuke o položaju Roma u Europi. Europski parlament započeo je sa sličnim aktivnostima 1975, a sustavnije od 1984, kada je usvojena Rezolucija koja se tiče omogućavanja prava u obrazovanju. Na sastanku Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Komisije za ljudska prava UN-a, u kolovozu 1977, kojem su prisustvovali i Grattan Puxon, Šaip Jusuf i Jan Cibula, usvojena je *Rezolucija 6 (XXX)*. To je prvi dokument UN-a u kojem se spominju Romi. Više o ovoj temi u: LIÉGEOIS 2009: 271-272, 280.

⁴⁰ KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 137.

⁴¹ Bibijana PAPO, Nema integracije bez ravnopravnosti (Intervju s Grattanom Puxonom). *ROMI. HR*, online izdanje, 10. 6. 2016. <https://romi.hr/fokus/hrvatska/nema-integracije-bez-ravnopravnosti> (posjet 1. 5. 2022).

Protiv asimilacije i diskriminacije

Drugi Svjetski kongres Roma održan je u travnju 1978. u Ženevi, uz financijsku podršku Svjetskog saveza crkava. Okupio je 120 delegata i promatrača iz 26 zemalja. Na njemu je sudjelovalo 17 Roma iz Jugoslavije, od toga njih 11 kao dio službene delegacije, a preostalih 6 u vlastitoj organizaciji. U novoizabranom predsjedništvu Kongresa bili su Sait Balić i Šaip Jusuf iz Jugoslavije, dok je Jan Cibula⁴² izabran za predsjednika Kongresa. Puxon je drugi put postao glavni tajnik Svjetskog kongresa Roma. Na Kongresu su sudjelovali predstavnici Indije te je usvojena Rezolucija kojom se konstatira da su Romi narodnost indijskog podrijetla.⁴³

Kongres je raspravljao i o pojavi „sistematske asimilacije“ Roma u nekim zemljama, poput Bugarske, u kojoj Romi nisu imali niti pravo izjasniti svoj etnicitet. U SFRJ njegovao se etnički identitet Roma, što je bila jedinstvena pojava nasuprot većini socijalističkih država koje su bile ignorantne prema kulturnoj raznolikosti i provodile asimilacijske politike. Prema Juliji Sardelić, politika socijalističke Jugoslavije za uključivanje Roma temeljila se prvenstveno na njihovu uključivanju kao etničke grupe, a tek sekundarno kao društvene klase. Ipak, iako je Jugoslavija primjenjivala na Rome različit pristup u odnosu na neke druge socijalističke države, romski pojedinci (nasuprot romskim elitama) i dalje su se suočavali s društvenim nejednakostima te je njihov socioekonomski položaj bio nepovoljan.⁴⁴

Na Kongresu u Ženevi, na inicijativu Yula Brynnera⁴⁵, bio je podržan prijedlog o održavanju trećeg Svjetskog kongresa Roma u Jugoslaviji, što je potvrđeno i na sastancima predsjedništva Svjetskog kongresa Roma u Trstu i Bruxellesu u rujnu

⁴² Jan Cibula (1932–2013), liječnik romskog podrijetla, rođen u Čehoslovačkoj. Emigrirao u Švicarsku nakon Praškog proljeća. Jedna je od vodećih ličnosti međunarodnog romskog pokreta. Bio je predsjednik Međunarodne romske unije, izabran na 2. Svjetskom kongresu Roma 1978. Nominiran za Nobelovu nagradu za mir 2001.

⁴³ U izvješću Saita Balića, koji je bio predstavnik SK SSRNJ na Kongresu Roma u Ženevi, navedeno je da su iz Jugoslavije sudjelovali i: Ado Demiri iz Gostivara, Ajvaz Mamutovski iz Prilepa, Mijo Vujčić iz Trstenika, Jusuf Kevser iz Skopja, Rahim Abdulahi iz Kraljeva, Fadil Seidović iz Sarajeva, Šaip Meneš iz Prizrena, Jakup Demirović iz Beograda, Iliaz Šaban iz Skopja, Bajramše Nemiši iz Prištine, Rajko Đurić, Musa iz Prilepa te Alija iz Tetova. AJ, AJ-142-SSRNJ, A-290, Informacija o drugom Kongresu Roma u Ženevi od 8.-11. aprila 1978, Sait Balić; RISHI 1983: 8; Yul BRYNNER, Na noge Romi!. *Vjesnik* (Zagreb), 20. 6. 1978; HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.8.15.11.3.4. Rusini i Ukrajinci, Dopis SK SSRNJ za RK SSRNH, 8. 5. 1980; ACTON I KLIMOVÁ 2001: 160.

⁴⁴ Protiv diskriminacije, za veća prava. *Vjesnik* (Zagreb), 12. 4. 1978, 3; SARDELIC 2016: 95-96, 100, 106-107.

⁴⁵ Yul Brynner (1920–1985), američki glumac rođen u Rusiji, romskog podrijetla. Bio je sudionik drugog Svjetskog kongresa Roma, održanog 1978, na kojem je imenovan počasnim predsjednikom Svjetskog kongresa Roma. Najpoznatiji je po filmskim ulogama u filmovima *Kralj i ja*, *Sedmorica veličanstvenih*, *Anastazija*, *Deset zapovijedi*, a glumio je i u jugoslavenskom filmu *Bitka na Neretvi* (1969).

1978. Nakon što je Sait Balić kao predsjednik jugoslavenske delegacije Roma obavijestio SK SSRNJ o tom prijedlogu, Sekcija za spoljno-političke poslove i međunarodne veze SK SSRNJ preuzela je poslove koordiniranja konzultacija s tijelima i organizacijama u SFRJ o tome, u što su bili uključeni, između ostalog, i CK SKJ, Centralni komitet Saveza komunista Srbije (CK SKS), SSIP, Aleš Bebler kao član Savjeta federacije i pojedini Romi (Savez društava „Rom“ i članovi delegacija na prethodnim kongresima). Nakon nešto više od godine dana razgovora i pregovora, ipak je bilo odlučeno da se treći Svjetski kongres Roma neće održati u Jugoslaviji/Beogradu. Balić je u svojem istupu na sastanku delegacije jugoslavenskih Roma iz Srbije u srpnju 1979. izjavio da „nisu sazreli uslovi za održavanje 3. svetskog kongresa u našoj zemlji“ te općenito naglasio poteškoće u funkcioniranju Svjetskog kongresa Roma i nejedinstvo kao razloge neprihvatanja prijedloga za održavanje Kongresa u Jugoslaviji. U dokumentaciji SK SSRNJ naglašeno je kako su šire konzultacije o prijedlogu održavanja Trećeg kongresa Roma u Jugoslaviji rezultirale negativnim stavom. Prema mišljenju jugoslavenskih vlasti, bilo je više prepreka za prihvaćanje organizacije takvog događaja. U raspravama o prijedlogu za održavanjem trećeg Svjetskog kongresa Roma u Jugoslaviji pojavile su se različite ideje, od toga da se u tome uočavala „prilika da se putem međunarodnog publiciteta, koji će mu biti dat, doprinese da jugoslovenska praksa unutrašnjeg razvoja i posebno rješenje nacionalnog problema, prava nacija i građana kod nas, budu šire predstavljena svetu“, dok se, s druge strane, taj prijedlog smatrao mogućom prijetnjom „jer ćemo biti svesni i sasvim mogućih reperkusija odnosno svega toga što kongresu može doneti koji neće se baviti pitanjima kulturnih i drugih aktivnosti Roma, nego ide baš na ova osnovna pitanja njihovog položaja, njihovog tretmana, činjenica da su romi u mnogim zemljama u svetu građani drugog reda ... sve to će se čuti kao kritika konkretnih roma konkretne države.“ Čini se da Jugoslavija nije htjela stvarati poziciju predvodnice međunarodnog romskog pokreta, a tu je ulogu, prema nekim mišljenjima, trebala preuzeti Indija i pritom integrirati pitanje položaja Roma u svoju vanjsku politiku bilateralnim ugovorima s državama. Sudjelovanje Roma iz Jugoslavije u međunarodnim aktivnostima trebalo je biti shvaćeno kao „dio naše opšte spoljno-političke aktivnosti usmerene protiv obespravljenosti ljudi i naroda, ma gde u svetu, za zaštitu ljudskih prava i sloboda.“⁴⁶

⁴⁶ AJ, AJ-142-SSRNJ, A-290 Kongres Roma-Treći u Jugoslaviji, Informacija Saita Balića o Drugom kongresu Roma u Ženevi 8.-11. aprila 1978, 1978; Izveštaj sa puta kao člana Komiteta Svetskog kongresa Roma i predsjednika Komisije za reparacije, Niš, 9. 10. 1978 (Izveštaj Saita Balića sa sastanaka u Trstu, Bruxellesu i Bonnu); Pismo Aleša Beblera članu Predsjedništva CK SKJ Aleksandru Grličkovu, 12. 6. 1979; Sekcija za spoljno-politička pitanja i međunarodne veze, Beleške sa sastanka posvećenog predstojećem 3. svetskom kongresu Roma, 5. 9. 1980; Teze za platformu, uz Belešku sa sastanka posvećenog predstojećem 3. svetskom kongresu Roma; Magnetofonske beleške sa sednice Komisije SK SSRNJ za međunarodne odnose i veze, održane 2. 3. 1979.

Neposredno nakon Kongresa u Ženevi, Puxon je izjavio za jugoslavenski tisak: „Rezolucija što su je usvojili delegati jasno daje do znanja da je vrijeme da se stane na put diskriminaciji, da je vrijeme da zemlje gdje žive Romi poboljšaju njihov život, dadu im prava koja kao ljudi zaslužuju. Odlučili smo da sve naše dokumente s ovog kongresa predamo Ujedinjenim narodima i da od njih tražimo da raspravljaju o položaju Roma te da sve zemlje svijeta Rome priznaju za narodnost.“⁴⁷ Puxon i ostatak vodstva drugog Kongresa polagali su velika očekivanja u Ujedinjene narode u smislu poboljšanja položaja Roma i suzbijanja diskriminacije. Bio je ovo prvi Kongres na kojem su sudjelovali i predstavnici UN-a, a za vrijeme njegova trajanja, 11. travnja 1978, službena novinska konferencija održana je upravo u UNESCO-ovu uredu u Palači naroda.⁴⁸ Romi su došli na dnevni red UN-a kada je riječ o manjinskim pravima donošenjem *Rezolucije 6 (XXX)*, usvojene u kolovozu 1977, kojom se apelira na zemlje u kojima žive Romi da im se omogućuje sva prava koja uživaju i ostali građani. Grattan Puxon i Šaip Jusuf su lobiranjem kod premijera Morarjia Desaija osigurali podršku Indije u procesu usvajanja UN-ove Rezolucije. Rezolucija je usvojena na temelju *Studije o pravima osoba koje pripadaju etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama* posebnog izvjestitelja Francesca Capotortija iz 1977. u kojoj se opisuje položaj manjina u pojedinim državama, a izvještava se i o položaju Roma u Europi. U Studiji je naglašen problem diskriminacije Roma u Europi, a konstatirano je vezano za Rome, između ostalog, da države ne priznaju brakove sklopljene prema običajnom pravu, da postoji problem ostvarivanja prava na očuvanje vlastitih običaja u nekim zemljama te da bi pokušaj asimilacije Roma doveo do otpora jer su oni čvrsto privrženi vlastitoj tradiciji.⁴⁹

Nakon Drugog Kongresa, romski aktivisti učinili su još jedan korak na međunarodnoj političkoj sceni. U rujnu 1978. Međunarodna romska unija podnijela je prijavu za savjetodavni status pri ECOSOC-u. Planovi za stjecanje tog statusa postojali su od ranije te su se time romski predstavnici htjeli približiti ovoj UN-ovoj platformi radi nametanja tema koje su od važnosti za Rome na međunarodnoj razini. Međunarodna romska unija je konačno stekla status u ožujku 1979, kada je kao organizacija civilnog društva došla na Listu (Roster).⁵⁰ Najveći uspjesi

⁴⁷ Branko PETROVSKI, Riječ Roma svijetu. *Arena* (Zagreb), 4. 5. 1978, 8-9.

⁴⁸ KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 97, 99.

⁴⁹ Branko PETROVSKI, Ovdje žive i sretni Romi. *Arena* (Zagreb), 22. 9. 1977, 8-9; AJ, AJ-142-SSRNJ, A-290 Kongres Roma-Treći u Jugoslaviji, Informacija Saita Balića o Drugom kongresu Roma u Ženevi 8.-11. aprila 1978, 1978; KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 40, 55, 126; LIÉGEOIS 2009: 304; Arhiv Ujedinjenih naroda (*online*), Ekonomsko i socijalno vijeće UN-a, Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, *Resolution 6 (XXX)*, 31. 8. 1977, E/CN.4/Sub.2/399.; CAPOTORTI 1979.

⁵⁰ Organizacije civilnog društva mogu steći savjetodavni status pri ECOSOC-u: opći status, posebni status ili biti uključene na Listu (Roster). Poseban savjetodavni status Međunarodna romska unija stekla je 1993. KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 66-67.

ovih aktivnosti, čini se, bili su nametanje položaja Roma kao političke teme, osvješćivanje aktera na međunarodnoj razini, utjecaj na UN-ov politički diskurs, no, unatoč naporima romskih aktivista, izostale su korjenite promjene i ostvarenje pravnog obvezivanja članica UN-a na poboljšanje položaja Roma.⁵¹

Romi traže manjinska prava

Na trećem Svjetskom kongresu Roma, održanom u svibnju 1981. u Göttingenu, na kojem se okupilo 300 Roma iz 26 zemalja, prvi put sudjelovali su i Romi iz Hrvatske, Rasim Bajrić⁵², Neđatin Kamberovski i Kemal Ismailovski.⁵³ Bili su to članovi Društva „Rom“ iz Zagreba čije je osnivanje inicirano 1980, a Osnivačka skupština održana 22. veljače 1981. u Društvenom domu na zagrebačkom Kaptolu. Predsjednik Skupštine Društva bio je Rasim Bajrić, a nakon ovog osnovana su i društva u Bjelovaru, Rijeci i drugdje, uz potporu RK SSRNH.⁵⁴

Savezna konferencija SSRNJ koordinirala je pripreme za odlazak na svjetske kongrese Roma i sudjelovala u sastavljanju delegacije, u suradnji s republičkim i pokrajinskim konferencijama SSRN-a, na temelju čega je Jugoslavija osiguravala službene predstavnike jugoslavenskih Roma na Kongresu. Tako je osigurana kontrola nad sudjelovanjem Roma u međunarodnim aktivnostima. Savezna konferencija SSRNJ je uglavnom iznosila pozitivne ocjene o sudjelovanju Jugoslavije na kongresima i povezanim međunarodnim aktivnostima Roma, naglašavajući usmjerenost na ciljeve koji se tiču „rešavanja opštih problema položaja i prava Roma; što punije emancipacije u okviru državnih zajednica u kojima žive, razvoja i afirmacije osnovnih nacionalnih elemenata – jezika, kultura i istorije.“ Bilo je to u skladu s tadašnjom politikom koja je podrazumijevala socijalnu integraciju i nacionalnu afirmaciju Roma. S jedne strane, cilj je bio prvenstveno povećati udio zaposlenih Roma, uključiti ih u redovno obrazovanje, a istodobno su bila priznata

⁵¹ Isto: 147-148.

⁵² Rasim Bajrić (1927–1994), jedna od vodećih ličnosti u romskoj zajednici u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Predsjednik Skupštine prve romske organizacije u Hrvatskoj, Društva „Rom“ iz Zagreba, čije je osnivanje inicirano 1980, a Osnivačka skupština održana 22. 2. 1981. u Društvenom domu na zagrebačkom Kaptolu.

⁵³ M. T., Prvi put i delegati iz Hrvatske. *Vjesnik* (Zagreb), 14. 5. 1981, 3. HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.8.15.11.3.4. Rusini i Ukrajinci, Dopis od RK SSRNH, Odbor za međunarodne odnose, za SK SSRNJ, 13. 5. 1981; Report of the Third World Romani Congress held at Gottingen. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 6/2-3 (1981–1982): 43.

⁵⁴ B. S., Osniva se Društvo Roma. *Večernji list* (Zagreb), 27. 11. 1980, 7; J. H., Osnovano Društvo „Rom“. *Vjesnik* (Zagreb), 23. 2. 1981, 6; Z. D., Više brige o Romima. *Večernji list* (Zagreb), 1. 12. 1983, 6; HR-HDA, HR-HDA-1228.5.2.16.5.1 Spisi D-dokumentacije br. 200-10533, spis 5791, Stenografski zapisnik Odbora za međunarodne odnose RK SSRNH održanog 7. 11. 1980.; PAPO 2014: 50.

njihova kulturna prava i pravo na kulturno-društveno organiziranje. Od članova jugoslavenske delegacije Roma zahtijevala se usklađenost s politikom SFRJ, tj. „obvezivanje na stavove“. Tako je na pripremnim sastancima koji su prethodili trećem Kongresu u prijedlogu SK SSRNJ bilo naglašeno da, ako bi rasprava na Kongresu krenula u smjeru napada na SSSR i komunizam, pri čemu bi Jugoslavija bila izuzeta od napada i pozitivno ocijenjena, jugoslavenska delegacija trebala bi inzistirati na Kongresu na stavu „bez politike“ i ne uključivati se u ideološke rasprave. U drugom slučaju, ako bi rasprava krenula u smjeru antisovjetskog pozicioniranja i istovremenog proameričkog i atlantsko-paktovskog pozicioniranja, od jugoslavenske delegacije tražilo bi se iskazivanje prvenstveno antiblokovskog stava, a pored toga utemeljenje na politici nesvrstanosti, uz naglašavanje jugoslavenske vojne samostalnosti i neovisnosti.⁵⁵

Romi iz Jugoslavije dominirali su u izborima za najistaknutije pozicije na trećem Kongresu Roma, zauzevši četiri od pet mjesta: Sait Balić postao je predsjednik Kongresa, Rajko Đurić glavni tajnik, Serafedin Ismail pomoćnik tajnika, a Šaip Jusuf voditelj Komisije za kulturu.⁵⁶

Treći Svjetski kongres Roma otvorio je Yashpal Kapoor⁵⁷, predstavnik Indije. Povezanost s Indijom bila je još jasnije izražena na ovom Kongresu nego na prethodnom, uz isticanje zastave Indije i portreta Indire Gandhi, kojoj je izabrani predsjednik Kongresa Sait Balić uputio telegram u ime delegata Trećeg kongresa, zahvalivši joj na „podršci koju Indija, majka domovina, pruža pod njezinim vodstvom za socijalnu, ekonomsku i političku dobrobit Roma.“⁵⁸

U fokusu Kongresa bila je rasprava o genocidu nad Romima počinjenom za vrijeme Drugog svjetskog rata.⁵⁹ Organizator Kongresa bila je Udruga njemačkih Sinta⁶⁰ (*Verband Deutscher Sinti*) koju je predvodio Romani Rose, jedna od vodećih ličnosti pokreta za građanska prava Sinta i Roma u Zapadnoj Njemačkoj.⁶¹ Rose je, između ostalog, nastojao u njemački javni prostor uključiti sjećanje na genocid nad Sintima i Romima te ostvariti službeno priznanje genocida nad Romima. Pitanje priznanja genocida nad Romima i odštete prisutno je još od prvog Svjetskog kongresa Roma, kada je zaključeno da će se nastaviti sa zahtjevima

⁵⁵ AJ, AJ-142-SSRNJ, A-290 Kongres Roma-Treći u Jugoslaviji: Dopis RK SSRN Srbije za SK SSRNJ Sekciju za spoljno-politička pitanja, 4. 5. 1981; Sekcija za spoljno-politička pitanja i međunarodne veze, Beleške sa sastanka posvećenog predstojećem 3. svetskom kongresu Roma, 5. 9. 1980; Teze za platformu, uz Belešku sa sastanka posvećenog predstojećem 3. svetskom kongresu Roma.

⁵⁶ Report of the Third World Romani Congress held at Gottingen. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 6/2-3 (1981–1982): 64.

⁵⁷ Yashpal Kapoor (1929–1933), bliski suradnik Indire Gandhi, vođa Kongresne stranke. Član Rajya Sabha 1972–1978, a zatim direktor dnevnog lista *National Herald*.

⁵⁸ Telegram to Mrs Indira Gandhi from Mr Sait Balic. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 6/2-3 (1981–1982): 1.

za reparacijom (individualnom i kolektivnom), kao i da će Kongres podržavati komemorativne aktivnosti. Na trećem Kongresu Roma Rose je bio određen kao glavni pregovarač o reparacijama s Vladom Zapadne Njemačke. Kongres je zaključio da „Vlada Zapadne Njemačke ima posebnu odgovornost zbog holokausta Sinta i Roma u Trećem Reichu“ te da ga treba priznati, kao i obešteti Rome.⁶² Bio je to posljednji Kongres na kojem je sudjelovao Rose, odmaknuvši se nakon toga od Međunarodne romske unije zbog neslaganja s načinom vođenja istočnoeuropskih Roma i postavljanja prioriteta pokreta.⁶³ Stoga nije iznenadila javna debata Rose-Đurić, prisutna u domaćem tisku potkraj 1980-ih, koja se vodila oko pitanja koji je fokus pokreta Roma te koja bi pitanja trebala biti ključna i koga pokret predstavlja. Rose je u intervjuu za *Danas* istaknuo kao najvažnije pitanje diskriminaciju Roma. S druge strane, Đurić je fokus postavljao na kulturu, tvrdeći kako Rose nema razumijevanja za kulturna i znanstvena istraživanja Roma te kako je jezik temelj kulturnog identiteta Roma. Rose je u tom kontekstu upozoravao na iskustvo Holokausta kada su nacistički istraživači istraživali kulturna i jezična obilježja Roma i proglašavali ih primitivnima. Drugo pitanje u okviru ove javne debate koje je Rose otvorio tiče se elitističkog karaktera pokreta u kojem su obojica sudjelovala, ali su pritom istočnoeuropski Romi imali dominantan utjecaj. Rose je Đuriću prigovorio zbog zanemarivanja diskriminiranih Roma, na razini pojedinih zajednica u lokalnim sredinama (*grassroot* razina), naspram viših klasa.

⁵⁹ M. T., Prvi put i delegati iz Hrvatske. *Vjesnik* (Zagreb), 14. 5. 1981, 3.

⁶⁰ „About the terms ‘Sinti’ and ‘Roma’“. Pojam „Sinti“ označava pripadnike etničke manjine koja se naselila u Njemačkoj i susjednim zemljama početkom 15. stoljeća. Pojam „Romi“ odnosi se na etničku manjinu koja je živjela u istočnoj i jugoistočnoj Europi od srednjeg vijeka. Izvan zemalja njemačkoga govornog područja pojam „Romi“ se također koristi kao zajednički pojam za etničku manjinu u cjelini.

⁶¹ Romani Rose (1946–), predsjedavajući Središnjeg vijeća njemačkih Sinta i Roma. Jedan od glavnih aktera događaja u okviru pokreta za građanska prava Sinta i Roma u Njemačkoj koji su doveli do promjene političke kulture. U vrijeme prije Trećeg Kongresa, 1979. u bivšem koncentracijskom logoru Bergen-Belsen održana je komemoracija koja je predstavljala prvo javno događanje kojim se odaje počast Romima i Sintima, žrtvama nacističkog progona. Pritom je središnji govor održala Simon Veil. Drugi ključni događaj zbilo se u travnju 1980, kada je održan 14-dnevni štrajk gladu 12 Sinta na mjestu bivšeg koncentracijskog logora Dachau. Njihovi zahtjevi bili su usmjereni na priznanje nacističkog progona Sinta i Roma, reparaciju i dokidanje institucionalne diskriminacije, a u organizaciji obaju događaja sudjelovao je Romani Rose/Udruga njemačkih Sinta. Prosvjednici i aktivisti uspjeli su u nekim zahtjevima, a ubrzo je osnovano Središnje vijeće njemačkih Sinta i Roma. Prijelomni trenutak u ovim procesima dogodio se 1982, kada je njemački kancelar Helmut Schmidt službeno priznao rasno motiviran nacistički genocid nad Sintima i Romima. BLUMER 2015: 210; MARGALIT 2002: 194-196.

⁶² Report of the Third World Romani Congress held at Gottingen. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 6/2-3 (1981–1982): 64-65.

⁶³ ACTON I KLIMOVÁ 2001: 161.

Prema nekim autorima, poput Baranyja i Klimove, Međunarodna romska unija doista ima obilježja elitističke organizacije koja je izostavila kreirati konkretne prijedloge i programe s ciljem utjecaja na društveni problem marginaliziranosti Roma. Fokus na potencijalnu vladajuću elitu postignut je zbog prevladavajućeg utjecaja istočnoeuropskog vodstva, dok se romski aktivizam u zapadnoeuropskim zemljama oslanjao na ulični aktivizam i masovnije uključivanje.⁶⁴

Jedan od zaključaka trećeg Kongresa bio je da države u kojima žive Romi trebaju očuvati njihov identitet, kulturno nasljeđe i jezik te podržavati rad romskih organizacija. Isto tako zaključeno je da romski narod traži punu ravnopravnost u svim područjima života u svim zemljama. Tražili su od svih vlada „razumijevanje našeg problema kao onog drugih etničkih manjina.“⁶⁵ Bio je to nastavak ranijih zahtjeva predstavljenih javnosti na Drugom svjetskom kongresu 1978. te godinu ranije, 1977, tijekom sjednice Potkomisije na kojoj je usvojena UN-ova Rezolucija, kada je Puxon rekao da „Romi žele jednaka prava kao i druge manjine, priznanje njihovog jezika i kulture i status manjine koji im je uskraćen u Europi te da su Romi najveća neteritorijalna nacionalna manjina u Europi.“⁶⁶ Isto je bilo priopćeno u razgovorima s UN-ovim predstavnicima, točnije, tijekom sastanka održanog neposredno nakon trećeg Kongresa, u svibnju 1981, kada je bila očekivana UN-ova podrška, no direktor Odjela za ljudska prava pri UN-u Theo van Boven je Balića i Rosea uputio na razinu pojedinih država u čijoj je nadležnosti to pitanje. Diskurs prema kojem „osobe sa specifičnom kulturom različitom od države u kojoj žive imaju pravo biti prepoznati kao nacionalna manjina i njegovati svoju kulturu uz podršku te države“ dominirao je drugom fazom razvoja Međunarodne romske unije, 1970-ih i 1980-ih, a oblikovan je upravo pod snažnim utjecajem jugoslavenskih Roma (Jusuf, Berberski, Balić).⁶⁷

Zaključak

Romi iz Jugoslavije su inicijativu za emancipaciju započeli krajem 1960-ih s idejom stvaranja romske nacije koja će biti priznata i ravnopravna u društvu. Zahtijevali su obrat u pristupu Romima – izbjegavanje korištenja pojmom „Cigan“ i zaustavljanje degradacije Roma, kao i potrebu službenog priznanja Roma kao narodnosti. Te su zahtjeve ubrzo transponirali u međunarodni romski pokret.

⁶⁴ Snežana BOGAVAC, Fama o urođenom kriminalitetu. *Danas* (Zagreb), 14. 3. 1989, 68; Milan BEČEJIĆ, Izgubljeni u Ustavu. *Danas* (Zagreb), 21. 3. 1989, 35; BARANY 2002: 260; KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 21.

⁶⁵ Report of the Third World Romani Congress held at Gottingen. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* (Chandigarh) 6/2-3 (1981–1982): 65-66.

⁶⁶ KLIMOVÁ-ALEXANDER 2005: 127.

⁶⁷ Isto: 20.

Međunarodni romski pokret je svoje obrise dobivao u okviru djelovanja svjetskih kongresa Roma i Međunarodne romske unije. Tijekom 1970-ih i 1980-ih bila su održana tri kongresa – u Londonu (1971), Ženevi (1978) i Göttingenu (1981). Prvi je Kongres naznačio početak novog razdoblja u kojem će Romi sami postavljati ciljeve i na temelju ideje ravnopravnosti krenuti u pokušaj rješavanja svojega lošeg položaja. Bio je prepoznat povoljan trenutak u međunarodnom kontekstu za razvoj romskog pokreta. Drugi je Kongres pronio težnju za ostvarenjem ravnopravnosti Roma s ostalim građanima Europe u praksi, kao i za uklanjanjem diskriminacije, što je na normativnoj razini godinu ranije bilo ostvareno donošenjem UN-ove Rezolucije. Treći je Kongres kao središnju temu postavio priznanje genocida nad Romima te kao jedan od zaključaka izložio zahtjev za priznanje statusa nacionalne manjine/narodnosti Romima i ostvarenje kolektivnih prava manjina. Delegacije SFRJ koje su sudjelovale na svjetskim kongresima Roma podržavale su u njihovu radu društveno-političke organizacije (SSRN).

Na postizanje ciljeva Pokreta pozitivno su utjecale obnovljene veze između Roma i Indije. Ti su odnosi kulminirali u vrijeme mandata premijerke Indire Gandhi. Indija je tada podupirala Rome u političkim zahtjevima koje su postavljali na UN-ovu forumu. No, težnja Roma da postanu službeno priznata indijska dijaspora nije postignuta i to ostaje tema još i danas, u aktualnoj Vladi Narendre Modija. Razvoju Pokreta doprinijeli su i odnosi između Indije i Jugoslavije, utemeljiteljice PNZ-a, koji su se očitovali u dobrim diplomatskim kontaktima.

Sudjelovanje Roma u međunarodnom romskom pokretu predstavljalo je dodatni kotačić u jugoslavenskoj vanjskoj politici. To je bila prilika za demonstraciju politike nesvrstanosti, ali i jugoslavenske politike prema Romima koja se temeljila ne samo na poimanju Roma kao društvene klase, kao u većini socijalističkih država, nego i Roma kao etničke grupe kojoj su priznata kulturna prava.

Bibliografija

Arhivski izvori

Arhiv Jugoslavije

AJ-142-SSRNJ. Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.

Arhiv Ujedinjenih naroda (*online*)

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-1224. Politička škola Saveza komunista Jugoslavije „Josip Broz Tito“.

HR-HDA-1228. Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija.

Muzej romske kulture u Beogradu, „Informacija o radu prvog Svetskog kongresa Roma u Londonu“, 16. 4. 1971, bez broja.

Objavljeni izvori

ACKOVIĆ, Dragoljub (ur.). 2001. Konstitucionalni problemi Roma. U *Nacija smo a ne Cigani*, 208-213. Beograd: Rrominterpres.

ACKOVIĆ, Dragoljub (ur.). 2001. Pismo Aleša Beblera Predsedništvu CK SKJ. U *Nacija smo a ne Cigani*, 116-119. Beograd: Rrominterpres.

CAPOTORTI, Francesco. 1979. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities by Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities [E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1]*. New York: UN.

GRABELJŠEK, Dragana et al. (ur.). 1994. *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama*. Knj. 1. Beograd: Savezni zavod za statistiku.

Periodika

Arena (Zagreb), 1977, 1978.

Borba (Zagreb), 1969, 1972.

Čhavrikano lil (Gornji Milanovac), 1985.

Danas (Zagreb), 1989.

Ilustrovana politika (Beograd), 1971.

Journal of the Gypsy Lore Society (Edinburgh), 1971, 1972.

Nedeljne novosti (Beograd), 1969.

Race Today (London), 1971.

ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma (Chandigarh), 1981–1982, 1984, 1985.

Romi.hr, mrežno izdanje (Zagreb), 2016.

Večernji list (Zagreb), 1980, 1983.

Vjesnik (Zagreb), 1971, 1978, 1981, 1982, 1984.

Vjesnik u srijedu (Zagreb), 1969.

Literatura

- ACKOVIĆ, Dragoljub. 2009. *Romi u Beogradu*. Rrominterpress.
- ACTON, Thomas, Ilona KLIMOVÁ. 2001. The International Romani Union: An East European answer to West European question?. U *Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe*, ur. Will Guy, 157-219. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- BALIĆ, Osman. 2023. *Život i delo Saita Balića – Priča o romskom pokretu*. Niš: YUROM Centar.
- BARANY, Zoltan. 2002. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. New York: Cambridge University Press.
- BEBLER, Anton. 2004. *Knjiga o Primožu Alešu Beblerju*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BLUMER, Nadine. 2015. Disentangling the Hierarchy of Victimhood. U *The Nazi Genocide of the Roma: Reassessment and Comemoration*, ur. Anton Weiss-Wendt, 205-228. New York – Oxford: Berghahn.
- ČOBELJIĆ, Miloje. 2004. Smallpox outbreak in Yugoslavia in 1972. *Vojnosanitetski pregled* 61/5: 569-573.
- ĐURIĆ, Rajko. 2021. *Romologija*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- FONSECA, Isabel. 2005. *Sahranite me uspravno*. Zagreb: Naklada Pelago.
- JAŠIĆ, Nenad. 2001. *Stari niški Romi*. Niš: Komrenski sociološki susreti.
- LIÉGEOIS, Jean-Paul. 1975. Naissance du povoir tzigane. *Revue française de sociologie* 16/3: 295-316.
- LIÉGEOIS, Jean-Paul. 2009. *Romi u Europi*. Zagreb: Ibis grafika.
- KATAVIĆ, Katarina. 2002. *Postanak i ustroj romskoga u okviru povijesti indoarijskih jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Doktorski rad.
- KENRICK, Donald. 2004. *Gypsies: from the Ganges to the Thames*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- KLIMOVÁ-ALEXANDER, Ilona. 2005. *The Romani Voice in World Politics: The United Nations and Non-State Actors*. London: Routledge.
- MARGALIT, Gilad. 2002. *Germany and its Gypsies: a post-Auschwitz ordeal*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- MARUSHIAKOVA, Elena, Vesselin POPOV. 2005. The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies. U *Nationalism Across the Globe: An Overview of the Nationalism of State-endowed and Stateless Nations*, ur. Wojciech Burszta, Tomasz Kamusella, Sebastian Wojciechowski, 433-455. Poznan: School of Humanities and Journalism.
- MARUSHIAKOVA, Elena, Vesselin POPOV (ur.). 2021. *Roma Voices in History. A Sourcebook. Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill; Ferdinand Schöningh.
- PAPO, Bibijana. 2014. *Obrazovanje manjina 1945.-1955.: povijesni i socijalni aspekti*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Neobjavljeni diplomski rad.

- PAPU HUTINEC, Bibijana. 2022. Memorialisation of Roma Genocide: Jasenovac Case Study. U *Practices of Memory and Knowledge Production: Papers from the 22nd Workshop on the History and Memory of National Socialist Camps and Extermination Sites*, 91-116. Berlin: Metropol Verlag.
- POULTON, Hugh. 1991. *The Balkans. Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights Group.
- RISHI, W. R. 1983. Roma – A Study. *ROMA: half-yearly journal on the life, language and culture of Roma* 7/2: 1-10.
- SARDELIC, Julija. 2016. Roma between ethnic group and an „underclass“ as portrayed through newspapers discourses in socialist Slovenia. U *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, ur. Rory Archer, Igor Duda, Paul Stubbs, 95-111. London – New York: Routledge.
- SHASHI, S. S. 2006. *The World of Nomads*. New Delhi: Lotus Press.
- SILVERMAN, Carol. 2012. *Romani Routes: Cultural Politics and Balkan Music in Diaspora*. Oxford: Oxford University Press.
- TREHAN, Nidhi. 2017. The Contentious Politics of the Indo-Romani Relationship. *The Indian Journal of Social Work* 78/1: 11-26.
- VUKAS, Budislav. 1978. *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga.

Mrežna stranica

About the terms „Sinti“ and „Roma“. *Dokumentacijski i kulturni centar njemačkih Sinta i Roma, mrežno izdanje*. <https://www.sintiundroma.org/en/introduction/sinti-and-roma/> (posjet 1. 12. 2023)

The Role of Roma from Yugoslavia in the Development of the International Romani Movement, 1971-1981

This paper analyses the role of Roma from Yugoslavia in the development of the international Romani movement in the 1971-1981 period. Roma from Yugoslavia started the Roma emancipation initiative in the late 1960s with the idea of creating a Roma nation that will achieve social equality. They demanded a reversal in the approach to the Roma – which entailed eliminating use of the term *Gypsy* and ending the degradation of the Roma, as well as the need for official recognition of the Roma as a nationality. These demands were soon transposed into the international Romani movement. The international Romani movement gained its contours through the framework of the world Roma congresses and the International Romani Union. During the 1970s and 1980s, three congresses were held: in London in 1971, Geneva in 1978 and Göttingen in 1981. The delegations from Yugoslavia that participated in world Roma congresses were supported by socio-political organizations (Socialist League of Working People, SSRN) in their work.

The achievement of the Movement's goals was positively influenced by renewed ties between the Roma and India. These relations culminated during the tenure of Prime Minister Indira Gandhi. India supported the Roma in the political demands they made at the UN forum. The development of the international Romani movement was aided by the sound relations between two of the founding members of the Non-Aligned Movement, India and Yugoslavia. Roma participation in the international Romani movement was an additional element of Yugoslav foreign policy. It was an opportunity to demonstrate the policy of non-alignment, but also the Yugoslav policy toward the Roma, which was based not only on the notion of the Roma as a social class, as in majority socialist countries, but also as an ethnic group with recognized cultural rights.

Keywords: Roma, socialist Yugoslavia, international Romani movement, world Romani congresses, relations between Roma and India

Cljučne riječi: Romi, socijalistička Jugoslavija, međunarodni romski pokret, svjetski kongresi Roma, odnosi Roma i Indije

Bibijana Papo Hutinec
Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji
i socijalne politike
Ulica grada Vukovara 78
10 000 Zagreb
bibijana.papo@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*